

دادرسی منصفانه در شرایط اضطراری

(در اسناد بین‌المللی و ایران)

مؤلف:

دکتر سید حسن هاشمی

عضو هیئت علمی دانشگاه

مجمع علمی و فرهنگی مجد

سرشناسه	: هاشمی، سید حسن،
عنوان و نام پدیدآورنده	: دادرسی منصفانه در شرایط اضطراری در
مشخصات نشر:	استاد بین المللی و ایران/ مولف سید حسن هاشمی،
شابک	: تهران، مجد، ۱۳۹۲.
موضوع	: ۷-۱۴۳-۱۹۳-۶۰۰-۹۷۸
موضوع	: دادرسی عادلانه.
موضوع	: دادرسی فوری
موضوع	: دادرسی عادلانه -- ایران
رده بندی کنگره	: دادرسی فوری، -- ایران
رده بندی دیویی	: ۱۳۹۲ ۷ ص ۲۵۱/۳ K۳۲۵۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۴۱/۷۸
	: ۳۲۶۳۷۲۷

هرگونه تکثیر کامل یا قسمتی از کتاب بدون اجازه پدیدآورنده، خلاف قانون، شرع و اخلاق است. موارد تخلف را به ستاد نظارت بر حقوق تألیف و نشر (۰۲۱-۴۴۲۶۳۳۱۶) گزارش فرمایید.

دادرسی منصفانه در شرایط اضطراری

(دواستاد بین المللی و ایران)

مؤلف: دکتر سید حسن هاشمی

انتشارات مجد

چاپ اول: ۱۳۹۲ تعداد: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۱۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ و منحصر به «مجد» است.

دفتر مرکزی:

تهران، خیابان ۱۲ فروردین، تقاطع خیابان وحید نظری، پلاک ۱۰۸

تلفن و دورنگار: ۶۶۴۹۵۰۳۴ - ۶۶۴۰۹۴۲۲ - ۶۶۹۶۳۳۸۶

شابک: ۷-۱۴۳-۱۹۳-۶۰۰-۹۷۸
ISBN: 978-600-193-143-7

شعبه فروردین: خیابان ۱۲ فروردین، مقابل تعزیرات، پلاک ۲۸۳، طبقه دوم، تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۸

شعبه اردیبهشت: خیابان اردیبهشت (منبری جاوید)، تقاطع شهدای ژاندارمری، پلاک ۵۷، تلفن: ۶۶۴۸۶۸۷۴

شعبه کریمخان: بلوار کریمخان، بعد از خیرمند شمالی، پلاک ۴۳، واحد ۱ شرقی - تلفن: ۸۸۸۳۴۳۳۷

شعبه یزد: خیابان فرخی یزدی، مجتمع تجاری شقایق، طبقه هم کف - تلفن: ۶۲۶۸۶۷۰ - ۳۵۱۰

شعبه مشهد: خیابان دانشگاه، بعد از چهارراه دکتر، بازار کتاب گلستان، پلاک ۲، تلفن: ۸۴۰۵۵۳۷

www.majdlaw.ir

E-mail: majdlaw5@yahoo.com

فصلنامه حقوقی مجد با ارائه مقالات اساتید میرز حقوق کشور بطور منظم منتشر می شود.

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱۱
بخش اول: قواعد دادرسی منصفانه و شرایط اضطراری	۱۳
فصل اول: قواعد دادرسی منصفانه	۱۶
مبحث اول: حق بر دادرسی منصفانه در اسناد بین المللی، منطقه ای و داخلی	۱۹
گفتار اول: دادرسی منصفانه در اسناد بین المللی	۱۹
الف - دادرسی منصفانه در اسناد جهانی	۲۱
۱ - دادرسی منصفانه در اعلامیه جهانی حقوق بشر	۲۱
۲ - دادرسی منصفانه در میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی	۲۴
۳ - دادرسی منصفانه در اسناد حقوق بین المللی بشردوستانه	۲۴
۴ - دادرسی منصفانه در سایر اسناد بین المللی	۳۶
ب - دادرسی منصفانه در اسناد منطقه ای	۳۶
۱ - دادرسی منصفانه در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر	۳۷
۲ - دادرسی منصفانه در کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر	۳۸
۳ - دادرسی منصفانه در منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت ها	۳۹
۴ - دادرسی منصفانه در اعلامیه اسلامی حقوق بشر	۳۰
گفتار دوم: دادرسی منصفانه در حقوق داخلی	۳۱
الف - حق برخورداری از حقوق مساوی در برابر قانون و دادگاه ها	۳۲
ب - حق رسیدگی علنی و منصفانه در دادگاه صالح، مستقل و بی طرف	۳۳
ج - حق ممانعت از دستگیری خودسرانه	۳۷
د - حق برخورداری از وکیل انتخابی و دسترسی به وی	۳۷
مبحث دوم: اصول راهبردی و تضمینات دادرسی منصفانه	۳۹
گفتار اول: اصول راهبردی دادرسی منصفانه	۳۹
الف - اصل برائت	۴۰
ب - اصول دسترسی به دادگاه	۴۱

- ۱- اصل علنی بودن رسیدگی ۴۱
- ۲- اصل تساوی در برابر قانون و دادگاه‌ها ۴۳
- ۳- اصل استقلال و بی‌طرفی دادگاه ۴۴
- ج- اصل دادرسی غیر بوروکراتیک ۴۵
- د- اصول ناظر به اجرای کامل دادرسی منصفانه ۴۵
- ۱- اصل قانونی بودن و صالح بودن دادگاه ۴۶
- ۲- اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها ۴۶
- ۳- اصل منع محاکمه و مجازات مجدد ۴۷
- ۴- حق تحدید نظر ۴۸
- گفتار دوم: تضمینات دادرسی منصفانه ۴۹
- الف- تضمین‌های ناظر بر اصل برائت ۵۰
- ۱- تضمینات اولیه (محوری) ۵۰
- ۱-۱- حق اطلاع فوری و دقیق از ماهیت و دلایل اتهام ۵۱
- ۱-۲- حق سکوت و اعلام آن ۵۱
- ۱-۳- ممنوعیت عطف بما سبق شدن قوانین جزایی ۵۳
- ۲- تضمینات مربوط به تحصیل دلیل ۵۳
- ب- تضمینات اصل دسترسی به دادگاه ۵۶
- ۱- حق حضور فوری و محاکمه در دادگاه صلاحیت دار ۵۶
- ۲- حق رسیدگی بدون تأخیر غیر موجه و در مدت زمان معقول ۵۸
- ۳- حق انتخاب و برخورداری از وکیل قانونی ۵۸
- ۴- حق داشتن وسته و تسهیلات کافی برای دفاع ۵۹
- ۵- حق احضار و سؤال از شهود ۵۹
- ۶- حق بهره‌مندی رایگان از خدمات مترجم ۶۰
- ۷- حق برخورداری از دادرسی علنی ۶۱
- ج- تضمینات اصل دادرسی غیر بوروکراتیک ۶۳
- فصل دوم: شرایط اضطراری ۶۴
- مبحث اول: ماهیت شرایط اضطراری ۶۷
- گفتار اول: وجود شرایط اضطراری ۶۸
- گفتار دوم: اصول حاکم بر شرایط اضطراری ۷۲

- الف : اصول حاکم بر تهدید علیه حیات ملت ۷۳
- ۱ - استثنایی بودن تهدید ۷۳
- ۲ - غیر ارادی و واقعی بودن تهدید ۷۵
- ب : اصول حاکم بر واکنش دولت عامل ۷۷
- ۱ - قانونمند بودن واکنش دولت ۷۷
- ۲ - ضروری و موقت بودن واکنش دولت ۷۸
- مبحث دوم : مصادیق شرایط اضطراری ۸۰
- گفتار اول : مخاصمات بین المللی ۸۰
- الف - جنگ ۸۰
- ب - دفاع مشروع ۸۵
- گفتار دوم : وضعیت های اضطراری داخلی ۸۶
- الف - مخاصمات مسلحانه داخلی ۸۷
- ب - شورش و ناآرامی ۹۵
- ج - وضعیت تهدید علیه امنیت ملی یک کشور ۹۸
- د - مبارزه مسلحانه با تروریسم ۱۰۱
- گفتار سوم : مخاصمات مسلحانه ترکیبی ۱۱۰
- الف - بین المللی شدن مخاصمات داخلی به درخواست گروه شورشی ۱۱۰
- ب - بین المللی شدن مخاصمات داخلی به درخواست مقامات رسمی ۱۱۲
- ۱ - مهمترین مداخلات پیش از منشور ملل متحد ۱۱۲
- ۲ - مداخله کشورهای خارجی از منشور ملل متحد تا خاتمه جنگ سرد ۱۱۲
- ۳ - مداخله کشورهای خارجی پس از جنگ سرد ۱۱۴
- ج - مداخله شورای امنیت سازمان ملل متحد : ۱۱۶
- د - تسری حقوق بشر دوستانه به مخاصمات مسلحانه ترکیبی ۱۱۹
- بخش دوم: عدول از قواعد دادرسی منصفانه در شرایط اضطراری ۱۲۱
- فصل اول : معیارهای معتبر عدول از دادرسی منصفانه ۱۲۴
- مبحث اول: معیارهای ماهوی عدول از دادرسی منصفانه ۱۲۵
- گفتار اول: وجود وضعیت اضطراری (معیار استثنایی بودن وضعیت) ۱۲۶

گفتار دوم : اصل ضرورت و تناسب.....	۱۳۲
گفتار سوم : اصل عدم تناقض.....	۱۳۴
الف- تاریخچه تدوین اصل عدم تناقض.....	۱۳۴
ب - رعایت اصل عدم تناقض.....	۱۳۵
مبحث دوم : معیارهای شکلی.....	۱۳۷
گفتار اول : اصل اطلاع رسانی رسمی (اصل علنی بودن).....	۱۳۸
گفتار دوم : اصل عدم تبعیض ..	۱۳۹
گفتار سوم : شرایط دادرسی ..	۱۴۱
الف - اعلام رسمی حالت اضطراری.....	۱۴۱
ب - اعلام موارد انصراف از دادرسی منصفانه.....	۱۴۲
ج - دلایل انصراف از دادرسی منصفانه.....	۱۴۳
د - دوره معقول ..	۱۴۴
فصل دوم : استانداردهای غیر قابل عدول از دادرسی منصفانه.....	۱۴۵
مبحث اول : استانداردهای قراردادی.....	۱۵۰
گفتار اول : استانداردهای شکلی.....	۱۵۰
الف - خصوصیات دادگاه.....	۱۵۰
۱- بی طرفی دادگاه.....	۱۵۰
۱-۱- مفهوم بی طرفی.....	۱۵۱
۱-۲- مفهوم بی طرفی در اسناد بین‌المللی.....	۱۵۲
۱-۳- بی طرفی در سیستم قضایی ایران.....	۱۵۴
۱-۴- غیر قابل عدول بودن بی طرفی و استقلال قضایی.....	۱۵۵
۲- استقلال قضایی.....	۱۵۷
۲-۱- مفهوم استقلال قضایی.....	۱۵۷
۲-۲- استقلال قضایی در اسناد بین‌المللی.....	۱۵۸
۲-۳- استقلال قضایی در قوانین ایران.....	۱۵۸
۲-۴- اقسام استقلال قضایی.....	۱۶۰
۳- قانونی بودن دادگاه.....	۱۶۱
ب - آیین دادرسی.....	۱۶۵
۱ - علنی بودن دادرسی (علنی بودن آخرین تصمیم دادگاه).....	۱۶۵

- ۲ - آگاهی یافتن سریع از اتهامات ۱۶۷
- ۳ - حضوری بودن محاکمه ۱۶۸
- ۴ - معاضدت قضائی و ارتباط بین متهم و وکیل مدافع وی ۱۶۹
- ۵ - کلیه وسایل و حقوق ضروری دفاعی و حق بازجویی از شهود ۱۷۲
- ۶ - فرض برائت ۱۷۵
- ۷ - حق اجتناب از شهادت علیه خود یا اقرار به گناه ۱۷۶
- ۸ - رعایت سرعت لازم در روند دادرسی (بازداشت اداری و دادرسی منصفانه) ۱۷۷
- ۹ - حق بهره مندی از مترجم ۱۷۹
- ۱۰ - حق پژوهش خواهی و آگاهی از محدودیت‌های زمانی ۱۸۰
- ۱۱ - منع شکنجه و سایر رفتار یا مجازات بی‌رحمانه، غیرانسانی و تحقیرآمیز ۱۸۱
- گفتار دوم : استانداردهای ماهوی غیر قابل عدول از دادرسی منصفانه ۱۸۲
- الف - حقوق لازم‌الاجرا ۱۸۲
- ۱ - اصل قانونی بودن مجازات و عطف بماسبق نشدن قوانین کیفری ۱۸۲
- ۲ - منع تعقیب و مجازات مجدد ۱۸۴
- ب - جبران خسارت و اطلاع از محدودیت‌های زمانی ۱۸۶
- مبحث دوم : استانداردهای غیر قراردادی ۱۸۸
- گفتار اول: قواعد عرفی حقوق بین‌المللی بشر ۱۹۰
- الف - اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۱
- ب - ظهور قواعد جدید حقوق عرفی (حقوق نرم) ۱۹۵
- ج - سایر قواعد و استانداردهای عرفی بین‌المللی ۱۹۷
- ۱ - قواعد حداقل استاندارد در رفتار با زندانیان ۱۹۸
- ۲ - اصول ملل متحد برای حمایت از همه اشخاص تحت هرگونه اشکال بازداشت یا حبس ۱۹۹
- ۳ - اصول بنیادین نقش وکلا ۲۰۰
- ۴ - اصول بنیادی ملل متحد راجع به استقلال قضایی ۲۰۱
- ۵ - اصول راهبردی ناظر بر نقش دادستان‌ها ۲۰۲
- گفتار دوم : استانداردهای عرفی مربوط به حقوق بین‌المللی بشر دوستانه ۲۰۳

- الف - قواعد حقوق بشری ۲۰۴
- ب - رویه کمیته بین‌المللی صلیب سرخ ۲۰۶
- ج - قواعد عرفی مخصصات داخلی ۲۰۷
- ۱ - اعلامیه‌های انستیتوی بین‌المللی حقوق بشر دوستانه ۲۰۸
- ۲ - استانداردهای حداقل حقوق بشر دوستانه در وضعیت اضطراری (اصول پاریس) ۲۰۹
- ۳ - اصول سیراکوز ۲۱۱
- گزارش سوم: قواعد ناشی از رویه قضایی بین‌الملل ۲۱۳
- الف - حمایت بین‌المللی از حقوق بنیادین بشر ۲۱۴
- ب - ممنوعیت سلب آزادی غیرقانونی افراد و حق حمایت دیپلماتیک ۲۱۵
- ج - ضرورت رعایت ملاحظات اولیه انسانی ۲۱۵
- نتیجه‌گیری و پیشنهادات ۲۱۷
- فهرست منابع ۲۳۵

پیشگفتار

دادرسی منصفانه در شرایط اضطراری، خصوصاً پس از حملات ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ از اهمیت خاصی برخوردار گردیده است. هدف این کتاب شناخت مفهوم شرایط اضطراری و تعیین مصادیق آن، بررسی مکانیزم عدول از اصول و تضمینات دادرسی منصفانه در شرایط مذکور و شناخت قواعد غیر قابل عدول از دادرسی منصفانه است. به این منظور اسناد منطقه‌ای جهانی و رویه نهادهای نظارتی و قضایی مورد مطالعه قرار گرفته است. در میان اسناد جهانی متعدد میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و پروتکل‌های الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو و در میان اسناد منطقه‌ای کنوانسیون اروپایی حقوق بشر بیشترین حمایت را از تضمینات دادرسی منصفانه داشته‌اند. نظریات مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری و رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر جایگاه ممتازی در تقویت دادرسی منصفانه در شرایط اضطراری را به خود اختصاص داده‌اند.

کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ نیز نقش نظارتی قوی در این زمینه ایفا کرده‌اند. کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، در قلب نهضت بین‌المللی صلیب سرخ و هلال احمر، رونور محرک و مرکز ثقل فعالیت‌های بشردوستانه می‌باشد، که در ایجاد ادبیات حقوق بشردوستانه، تدوین و توسعه قواعد حمایتی، نقشی مثبت و پیشگامانه داشته است. دیپلماسی بشردوستانه کمیته، ابزاری مترقیانه و پویا به منظور نیل به اهدافش، خصوصاً در مختصات مسلحانه غیربین‌المللی است؛ این دیپلماسی فعال، علاوه بر کاربرد در عرصه دیپلماتیک، شامل مذاکره و مکاتبه با مقامات مسئول بین کمیته و افرادی که قربانیان را تحت اقتدار خود دارند نیز می‌باشد؛ تا جایی که مقام کمیته را به عنوان یک میانجی بی‌طرف نزد افکار عمومی جهانی معرفی نموده است. به علاوه، تفاسیر کمیته از مقررات موجود، نظارت بر حسن اجرای مقررات بشردوستانه، ترغیب و تشویق دولت‌ها به التزام عملی به معاهدات، نشر، ترویج و آموزش قواعد به عاقله مردم یا گروه‌های خاص، مانند

نظامیان، ارباب رسانه ها، دانشگاهیان وجوانان، بی طرفی، بی غرضی، بشردوستی و استقلال آن را تقویت نموده و آن را جهان شمول کرده است.^۱

مطالعات تطبیقی نشان می دهد که دولت حق تعدیل با حسن نیت حقوق را دارد. در شرایط عادی و غیر اضطراری، هدف از مکانیسم ضروری تحدید حقوق و آزادی ها، تأمین و تضمین نسبی حقوق و آزادی سایر افراد جامعه است تا در تعارض حقوق افراد با یکدیگر یا با نظم عمومی، با تحدید بعض حقوق و آزادی ها، از تجاوز به نظم و اخلاق و منافع عمومی و حقوق دیگران پیشگیری گردیده و تزام حقیق مانع اجرای حقوق نگردد. البته در شرایط عادی هم، موارد حقوق قابل تحدید باید به موجب قانون بوده و امری استثنایی باشد.

مهمترین نتیجه حاصل از این نوشتار آن است که حداقلی از قواعد دادرسی منصفانه در هیچ شرایط اضطراری قابل عدول نبوده، بلکه بایستی تقویت گردد. عدول معتبر از سایر قواعد دادرسی منصفانه، مستلزم رعایت استانداردهای شکلی و ماهوی معینی است. حقوق حاکم بر وضعیت های اضطراری جنگی عمدتاً همان حقوق بین المللی بشردوستانه است. در سایر موارد اضطراری غیر جنگی نیز قواعد حقوق بشر حاکم است، مگر آنکه مطابق مکانیسم مندرج در میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی از آن عدول گردد؛ بنابراین حتی در شرایط اضطراری غیر جنگی نیز خلاء قانونی وجود ندارد. ادعای برخی از کشورها مبنی بر اینکه حقوق بشر دوستانه مربوط یه جنگ و حقوق بشر مربوط به صلح است و در نتیجه شرایط اضطراری فاقد قانون است، رد گردید.

سید حسن هاشمی

پاییز ۱۳۹۲

۱ - مروت، مجتبی، نقش کمیته بین المللی صلیب سرخ در حمایت از قربانیان جنگی، فصلنامه پژوهش حقوق و سیاست، سال سیزدهم، شماره ۳۲، بهار ۱۳۹۰، ص ۳۷۰.